

BİRİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİNDE OKULLAR, DERS
PROGRAMLARI VE

TARİH DERSLERİ

GİRİŞ

- Fransız devrimi, onu izleyen sanayi devrimi ve teknik gelişmeler ikdisadi ve toplumsal değişimin hızlanmasına yol açtı ve de 19. yy'da tarih biliminin yöntem ve teknik olarak doğuşunu sağladı. 19. yy tarih kitaplarında milliyetçilik ve vatan sevgisi ön plandadır. Avrupa'da tarih eğitimi ulusal kimlik yaratmak ve bu kimliği güçlendirmek için araç haline geldi. (zaman zaman bir yurttaşlık bilgisi kitabı)
- Ulusal tarihe romantik ve pragmatik yaklaşımlar Osmanlı aydınları ve tarihçileri üzerinde de etkili oldu. Önce Avrupa'daki tarih kitaplarını inceleyerek sonra da bunların çevirilerini yaparak tarihçilikte yeni yöntem ve akımları izlemeye başladılar. Osmanlıda tarihin pragmatik-eğitimsel amaç için kullanılması Fransız etkisi ile olmuştur. Önceleri saray mensupları gibi çok daha kısıtlı bir kitle ile sınırlı kalan tarih kitapları daha geniş kitlelere hitap etmeye başlamıştır.

SIBYAN MEKTEPLERİ, DERS PROGRAMLARI VE TARİH DERSİ

- Tanzimat döneminde sıbyan okullarındaki eğitim ile ilgili ilk düzenleme Sultan Abdülmecid tarafından yapılmıştır. 1857 ve 1863 'te Sıbyan mekteplerinin ıslahıyla ilgili teşebbüslerde bulunmuştur. 1864 'te bir nizamname yayınlasa da bu nizamname tam olarak uygulanamamıştır. Bu nizamnamede Sıbyan mekteplerinde okutulması gereken dersler üzerinde durulmuştur. İlköğretimde daha önemli adımlar, dönemin sonlarında ortaya çıkarılan (1869) Maarif - i Umumiye Nizamnamesi ile atılmıştır.

- Her köy ve mahallede en az bir Sıbyan mektebi olacak, Müslüman - Hıristiyan karışık yerlerde her toplum için ayrı bir mektep bulundurulacaktır.
- Sıbyan mekteplerinin inşa, tamir ve öğretmen masrafları ilgili taraflardan karşılanacaktır.
- Öğretmenler (yapılacak) nizamnameye göre seçilip atanacaktır. Kız çocuklarının 6 – 10, erkeklerin 7 – 11 yaşları arasında mektebe devamları zorunludur. Bir yerde iki Sıbyan mektebi varsa biri kızlara, öteki erkek çocuklara ayrılacaktır. Kız öğrencilere kadın öğreticiler veya duruma göre yaşlı - ahlaklı erkek öğretmenler eğitim ve öğretim sunacaktır.
- Bedeni ve ruhi özürleri olanlar, ailesinin geçimini sağlamak zorunda olanlar, okula çok uzak yerlerde olanlar hariç, her kız ve erkek çocuğun ilköğretime devam zorunluluğu bulunmaktadır.

- 1869 Maarif Nizamnamesinde belirtildiği üzere; dört yıllık bir Sıbyan mekteplerinin ders programı incelendiği zaman, öğrencilerin ağırlıklı olarak din dersleri gördüğü görülür. Fakat bu nizamname sayesinde Osmanlı Tarihi'nde ilk defa ilköğretim ders müfredatında tarih dersine yer verilmiştir.
- Eğitim nizamnamesinin altıncı maddesine bakıldığında dönemin Sıbyan mekteplerinde Osmanlı Tarihi ile beraber "Tarihi Umumi" dersinin de okunması karar verilmiştir.(Avrupa ve özellikle Asya tarihlerini içine alacak genel dünya tarihi) Bu dönemde belirtilen okullarda I. sınıf hariç bütün sınıflarda Tarih bağımsız bir ders olarak yer almıştır. Hristiyan Sıbyan mekteplerinde de kendi dinlerinin yanı sıra Osmanlı Tarihi azınlık dilinde okutulur.

ORTAÖĞRETİM, DERS PROGRAMLARI VE TARİH DERSİ

- Tanzimat döneminde, medrese dışında, yeni bir orta öğretim oluşturması gerekli görülmüş ve önce bu alanda işe başlanmıştır. Tanzimat döneminde ülkemiz orta öğretim kurumları üç tür okul halinde şekillenmiştir. Bu okullar Rüştîye, İdadiye ve Sultaniye' dir.
- **I- Rüştîyeler, Ders Programları ve Tarih Dersi**
- Rüştîye okulları II. Mahmut zamanında açılmıştır. Rüştîyeler, Tanzimat döneminde çok geçmeden genel ortaöğretimin en alt düzeyindeki okullar haline gelmişlerdir.
- 1869 Maarif nizamnamesi sayesinde rüştîyeler içinde yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu nizamnamede Rüştîyelerin süresi beş yıl olarak belirlenmiştir. Rüştîyeyi bitirenlerin imtihan ile İdadiye' ye kabul edileceği karara bağlanmıştır.

- Öğretim süresi beş yıl olan ve Sıbyan mekteplerini bitirip şehadetname alan öğrencilerin sınavsız kabul edildiği Rüştîyelerin ders programlarını erkek ve kız rüştîyeleri olarak ayrılır.
- 1869 Maarif Nizamnamesine göre kız ve erkek rüştîyelerinde Muhtasar tarih (Tarihi Umumi ve Tarihi Osmani) dersi yer almaktadır.
- 1869 Maarif Nizamnamesinin ardından tarih dersi için hazırlanması öngörülen ders kitabında yer alacak konuların – genel hatlarıyla- şu çerçevede olması öngörülmüştür : Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna kadar Anadolu'da kurulan devlet ve yaşayan milletlere ait bir giriş, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan o zamana kadar geçen önemli olaylar (bütün Osmanlı padişahlarının doğum, tahta geçiş ve ölüm tarihini gösteren bir cetvel ve döneme ait önemli olayları gösteren kronoloji cetveli) Osmanlı Devleti'ni gösteren bir harita.
- Ayrıca bu dönemde tarihi olayların gerçek yönleriyle tarafsızca yazılması ve vatan sevgisine dayanan husus ve konulara özel bir önem verilmesi istenmiştir.

- Rüştiyelerin içinde askeri rüştiyeler, tarih derslerinin ağırlıklı okutulduğu eğitim kurumları olmuştur.
- **II – İdadiyeler, Ders Programları ve Tarih Dersi**
- İdadiyelerin ders programında Tarih-i Umumi adı altında tarih derslerine yer verilmiştir. İdadiyelerde Osmanlı Tarihi ve İslam Tarihi eksenli, genel tarih dersleri okutulmuştur. Genel Tarih derslerinin konuları içerisinde önemli ve evrensel nitelikli dünya tarihine yönelik olaylara da yer verilmiştir.
- **III – Sultaniyeler, Ders Programları ve Tarih Dersi**
- Sultaniyelerde K1sm-1 Adi adını taşıyan ilk üç yılında idadi dersleri okutulacaktı. K1sm-1 Ali adını taşıyan son üç yılında ise Edebiyat ve Ulüm (müspet bilimler) şubeleri vardı. Edebiyat sınıfı dersleri arasında tarih de yer almaktadır. Ulüm sınıfında ise tarihe bağımsız bir ders olarak yer verilmemiştir. Sultaniyelerin Edebiyat şubelerinde tarih dersi adı altında ağırlıklı olarak Osmanlı Tarihi ve Genel Tarih konularına yer verilmiştir.

- Sultaniye düzeyinde 1873 'te İstanbul'da Darüşşafaka okulu açılmıştır. Darüşşafaka; anasız, babasız, fakir çocukların alındığı önemli bir lise olmuştur. Okulda Fransız askeri liselerinin programı izlenmiş, öğretim Türkçe olarak yapılmış ve yıllarca Türk asker öğretmenler para almadan görev yapmışlardır. Darüşşafaka Lisesi'nde Galatasaray Lisesi'nin benzeri ders müfredatı uygulanmış ve bu okulda ders olarak tarihe yer verilmiştir.
- Tanzimat döneminde (1839–1876)ülkemizde bulunan ilk ve orta öğretim kurumlarında okutulan tarih derslerinin içeriği ve işleme şekli genel olarak şu şekildedir: Tarih dersleri hem okumayı öğretip, pekiştirmek, hem de önemli olayları çocuklara öğretmek amacına dayandığından, her dersin başlangıcında öğretmen özet olarak öğrencilere konuyu anlatıp sonra ders kitabında yeri gösterilerek öğrencilere okutulur. Okunmuş olan ders daha sonraki günde öğrencilere anlattırılır ve sonra o derste geçen önemli olayların sebep- sonuçları hakkında örnek sorular ve cevaplarla değerlendirme yapılır.

- Gelişen dış politik olaylar dil bilen memur ihtiyacını doğurmuş ve bu memurları yetiştirme görevini de Tercüme odası üstlenmiştir. Tercüme odasında memurlara tarih de okutulmaktaydı. (Tarih-i Umumi)
- Yine bu dönemde açılan Mekteb-i Maarif-i Adliye'de (memur yetiştirme) hendese, coğrafya, politikaya dair derslerin yanı sıra tarih öğretilmesi lüzumlu görülmüştür.
- İdadi derecesinde 1859'da kurulan Mekteb-i Mülkiye'de (iki sınıftan oluşan okul) birinci sınıfta Tarih, ikinci sınıfta Devlet-i Aliye Muahedeleri ve Tarih dersleri okutulmuştur.
- Rüştîye tahsilinde bilgili memur yetiştirmek üzere 1862 tarihinde Maarif Nazırı Kemal Efendi'nin girişimiyle açılan üç sınıflı Mahreç-i Aklam'ın üç sınıfında da Tarih-i Umumi okutulmaktadır.

- Orman ve Maadin Mektebi (1858-1872): Tarih-i Tabii, ikinci senede
- Mekteb-i Tıbbiyye-i Mülkiye (1866) : Tıp Tarihi , dokuz ve onuncu dönem
- Kaptan ve Çarkçı Mektebi (1870) : Bahri Tarih
- Kız Sanayi Mektebi (1870): Muhtasar Tarih, 5 senenin 4. Senesi
- Menşe-i Küttab-ı Askeri (1875): Tarih-i Osmani, Tarih-i Umumi
- Fenn-i Resim ve Mimari Mektebi (1883): Tarih ve Asar-ı Atika dersleri
- Ticaret Okulu – İdadi Kısmi (1884) : Tarih

- Tarihin ders olarak okutulmasının yanı sıra değişik okulların giriş sınavlarında da karşımıza çıkmaktadır. Mesela Mekteb-i Hukuk'a girebilme şartlarından birisi de giriş sınavında Osmanlı ve Dünya tarihi bilgisini kanıtlamaktan geçer. Yine Mekteb-i Harbiye ve Erkan-ı Harbiye sınıflarına kabul için de genel tarih ve Osmanlı tarihinde başarı göstermek gerekir.

İKİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİNDE TARİH DERS KİTAPLARI

TARİH DERS KİTAPLARI

- Sultan 2. Mahmud devrinde rüştiye teşkilatının meydana getirilmesi (1839-1854) rüştiye ve benzer okullar açılması (Mahreç-i Aklam, Mekteb-i Maarif-i Adliye, Mekteb-i Ulum-i Edebiye) buralara devam edenler için basit ve umumi tarih kitabı ihtiyacını doğurmuştur.
- Bu ihtiyacı karşılamak için de Fransızca kitaplardan çeviriler yapılmıştır.
- 19. yy'ın ikinci yarısından itibaren hem erkek hem de kızlar için orta dereceli okulların yaygınlaşması ile okullar için ders kitabı ihtiyacı doğmuştur. Bunun sonucunda da Tanzimat döneminden başlayarak devlet okulu ders kitapları devlet tarafından belirlenmeye başlanmıştır. Bu durum da Türk aydın ve tarihçilerini kolayca anlaşılabilir tarih kitapları yazmaya zorlamıştır.

OSMANLI TARİHLERİ

- İlk başarılı teşebbüs **Ahmet Vefik Paşa**'nın 1867'de hazırladığı **Fezleke-i Tarih-i Osmani** adlı eseri ile gerçekleşmiştir. Bir Türk hariciyecisinin oğludur, bir süre Paris Lisesi'nde tahsil görmüş ve bu sebeple Fransız usulünde bir ders kitabı hazırlamıştır. Bu küçük kitap tipi Avrupa'nın mektep tarihleri tarzında Osmanlı Tarihi'ni kuruluş, ilerleme, yükselme ve gerileme olarak ele almıştır.
- Paşanın bu eseri kendinden sonra bu yolda eserler yazmak isteyen kimselere rehber olmuştur ve Ahmet Mithat Efendi, Mustafa Nuri Paşa, Mizancı Murat Bey ve Abdurrahman Efendi eserlerinde onun tasnif ve taksimini kabul etmişleridir.

- Eserin mukaddimesinde Moğol istilasıyla Horasan'dan kaçan Türk aşiretlerinden Kayıların Erzincan civarına gelerek Selçuk ordusuna yardım ettikten sonra mükâfat olarak Domaniç yaylaları ile Söğüt ve Eskişehir ovalarını aldığı aktarılmaktadır. Osman Bey'in tekfurları defalarca bozması üzerine de Konya'dan kendisine tabl ve sancakla beylik verildiği de aktarılmaktadır.
- Eserin sınıflandırılmasında her padişah tahta geçiş sırasına göre aktarılmaktadır. Padişahlar doğum tarihi, tahta geçişi, vefatı, saltanat müddeti ve ömürleriyle verilmiştir. Birinci kısım, Timur'un ortaya çıkışına kadarki yüz altı senenin olaylarıdır. Siyasi olaylardan sonra padişahların kişisel özellikleri hakkında da bilgiler verilmektedir. Bölümlerin sonunda özetler bulunmaktadır.
- İkinci fasıl, Devlet-i Osmaniye'nin IX. asırda meydana gelen olayların beyanı, üçüncü fasıl; X. asırda meydana gelen olayların beyanı, dördüncü fasıl; XI. asırda meydana gelen olayların beyanı, beşinci fasıl; XII. asırda meydana gelen olayların beyanı, altıncı fasıl; XIII. asırda meydana gelen olayların beyanıdır.

- **Selim Sabit Efendi'nin Muhtasar Osmanlı Tarihi** ise bu dönemde Meclis-i Kebir-i Maarif üyesi olan Selim Sabit Efendi tarafından meydana getirilmiştir.. Sıbyan Mektepleri için oluşturulan eser, Kayı Boyu'nun Anadolu'ya gelişi ve Ankara civarına yerleşmeleri, Ertuğrul Gazi'nin Alaaddin Keykubat'a yardımını ile Söğüt ve çevresinin kendisine verilmesi bahsi ile başlar. II. Abdülhamit'e kadar bütün Osmanlı Padişahlarının ana hatlarıyla verilmesiyle devam eder. Padişahların doğum tarihi, tahta geçiş tarihleri, saltanat süreleri ve vefat tarihleri sayfaların altında verilmiştir. Padişahların dönemlerindeki önemli savaş, antlaşma gibi siyasi safahat yanında sosyo-kültürel-ekonomik gelişmelere de yer verildiği görülmektedir. Kitapta zelzele, yangın, şiddetli kış gibi doğal afetlere de değinilmiş olması dikkat çekicidir. Kitap, "Sultan Abdülaziz için hallolundu ve kendi kendini bir ay sonra telef etti." ibarelerini kullandığı için Sultan Abdülhamit tarafından toplatılmıştır.

- **Mustafa Nuri Paşa'nın Netayicü'l Vukuat'**ı teşkilat ve müesseseleri kısaca fakat vakıfane bir şekilde aktaran, devletin yükselme ve gerileme sebeplerini arayan, terkibi bir eser örneğidir. Kolay ve akıcı üslubu eserin çok yayılmasına özellikle yardım etmiştir. Osmanlı Tarihi hakkında yazılmış olan Türkçe eserlerin en öğretici olanlarından sayılır.
- **Abdurrahman Şeref**, mektepler için yazdığı iki ciltlik **Tarih-i Devlet-i Osmaniye**'sinde Mustafa Nuri Paşa'nın kitabını rehber yapmıştır. Yazma ve basma eski tarihlere ve tercüme-i hal kitapların bazılarına da müracaat eden, Hammer'den de istifade eden Abdurrahman Şeref Efendi, eserinin her bölümünün sonunda o devrin ilmi ve fikri hayatını özetlediği gibi bazen icabına göre, Türkiye'nin diğer devlet ve milletlerin olaylarından da bahsetmiş ve Mükrimin Halil Yınanç'ın ifadesiyle o zamana göre hakikaten en güzel bir tedris kitabı olmuştur.

UMUMİ TARİH KİTAPLARI

- **Ahmet Hilmi Efendi ve Tarihi:** Umumi tarihlerin ilki 1868’lerde Maarif Nazırı Kemal Efendi’nin teşvikleriyle meydana getirilen Bâb-ı Âli Tercüme Odasından Ahmet Hilmi Efendi’nin eseridir. Önsözünde belirtildiğine göre yabancı dilde yazılı bir eserin Türkçeye çevrilmesi gerekmiş, yabancı kitaplar incelenmiş ve içlerinden İngiliz Chambers’inki beğenilmiştir.
- Dünya tarihinin üç döneme ayran eserde; Adem’in yaratılışından, Roma İmparatorluğu’nun parçalanmasına kadar olan döneme eski zaman, Roma İmparatorluğu’nun parçalanmasından Amerika’nın keşfine kadar olan döneme orta zaman, Amerika’nın keşfinden sonraki döneme ise sonraki zaman denilmektedir. Üç ana bölümde Mısır’dan başlayarak Hindistan’a kadar dünya medeniyetleri aktarmaktadır.

- **Ahmet Mithat Efendi (1844-1912) ve Tarihi:** Birinci bölümünden itibaren ise M.Ö. 50. asırdan başlayarak (Adem'in yaratılışı) milattan sonraki son asra kadar asır asır dünya tarihi incelenmektedir. İkinci cildin 1088. sayfasından itibaren de Orta Asya, Türkistan, Maveraünnehir tanıtılmaktadır.
- **Süleyman Hüsnü Paşa (1838-1892) ve Tarih- i Alem:** Avrupa tarihlerindeki Hunların, Çin tarihindeki Hiung-nular olduğunu, bunların Türklerin ilk ataları olduğunu ve Oğuz Han'ın ilk cihangir Türk hükümdarı olduğunu, eski tarihi devirlerden beri Asya'da yayılmış ve hükmetmiş bir Türk ırklarının varlığını (Hunlar, Macarlar, Tatarlar, Bulgarlar vb.) Türk boylarının aynı ırktan geldiğini bize ilk defa öğreten Süleyman Hüsnü Paşadır.

- **Mizancı Murat (1909) ve Tarihi :** Dağıstan doğumlu olup Rus okullarını bitirdikten sonra Osmanlı ülkesine gelen, mülkiyedeki tarih öğretmenliği ve Jön Türk muhalif hareketinde yer almakla şöhret bulan Murat Bey de daha önce bahsi geçen lise ve orta mektepler için yazmış olduğu tarihleri (Fransız) esas aldıktan sonra Rus mektepleri için yazılan kitapları da göz önünde tutarak Osmanlı Mektepleri için altı ciltlik bir umumi tarih yazmıştır.
- Murat Bey, Tarih-i Umumisinde bütün Türklüğe ehemmiyet vermez. İslamdan evvelki Türk alemini, “Asya-i farki” faslında “Çin-Hindistan ve Türkistan” umumi unvanı altın da pek kısa geçer; bu bölümün Türklerden bahis kısmı üç sayfadan ibarettir; halbuki bütün kitap 2500 sayfaya civarındadır. İslam aleminde Türklerin rolü de olaylara uygun olmaksızın, önemsiz gösterilmek istenmiştir.
- Murat Bey, bir zamanlar çok şöhret kazanan bu Tarih-i Umumi’sinde İslam alemi için İslam vahdeti nokta-i nazarını esas tutmuş ve olayları bu esasa göre vermiştir. Bu kitapta Yunan-Roma ile orta ve yeni zaman Avrupa Tarihi, Avrupalıların bakışına göre yazılmıştır.

İSLAM TARİHLERİ

- Tanzimattan sonra zihniyet değişikliğine bağlı olarak azalan İslam Tarihi'ne ve İslam devlet ve kavimlerine dair eserlerden mektepler için yazılanlar arasında **Suphi Paşa'nın "Hakayiku'l Kelam Fi Tarih-i İslam"**, **Abdurrahman Şeref Efendi'nin "Fezleke-i Düvel-i İslamiye"** si ile **"Zübdetü'l Kısas"**, **Azmi Bey'in Suyuti'nin** eserinden istifadeyle yazdığı **"İslam Tarihi"** sayılabilir.

KAYNAKÇA

- Türk, İ. C. (2023). *Osmanlı Devletinde Tarih Eğitimi:(1839-1922)* (Vol. 34). Arı Sanat Yayınevi.
- Şimşek, A. (2017). Türkiye’de Tarih Eğitimi. *Pegem* , 001-406.
- Özteke, F. (2006). *XIX. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Tarih Eğitimi*, Master Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.